

Tomasz TULEJSKI*

JOHNA MILTONA DROGA KU REWOLUCYJNEJ DYKTATURZE CZĘŚĆ 2

(Streszczenie)

John Milton, angielski poeta, znany przede wszystkim ze swego epickiego poematu *Raj utracony* był również wielkim politycznym polemistą w czasach religijnych napięć i politycznych wstrząsów. Użył swego pióra dla obrony republikańskich zasad reprezentowanych przez Republikę Angielską. Milton bronił prawa ludu do rozliczania swych władców i w ten sposób pośrednio usankcjonował królobójstwo. Zgodnie z opinią Skinnera Milton prezentuje czysto neoromański pogląd na wolność jednostki i wolność państw. Dowodził, że jeśli ludzie nie są w stanie sobą rządzić, żyć będą jak niewolnicy podporządkowani woli innych. Monarchia, zatem, była dla Miltona ustrojem zniewolenia. W artykule niniejszym autor argumentuje, że Milton nie był zwolennikiem ustroju mieszanego tak jak inni republikanie, tacy jak Harrington, Sidney czy Nedham, lecz cenił i akceptował rewolucyjną wojskową dyktaturę dla obrony rewolucji.

Słowa kluczowe: Milton; angielska wojna domowa; republikanizm; dyktatura

W poprzedniej części tekstu przedstawiona została Miltonowska koncepcja stanu natury i umowy społecznej jako aktu politycznego powiernictwa. Ich analiza pozwoliła na wyprowadzenie z nich zasady suwerenności ludu oraz uzasadnienie tyranobójstwa. W części niniejszej przedmiotem namysłu będą koncepcje ustrojowe Miltona, szczególnie zaś jego stosunek do monarchii oraz koncepcja cnoty obywatelskiej. Wnioski zestawione zostaną z problemem politycznej partycypacji i kwestią afirmacji przez autora *Raju utraconego* władzy wybitnej jednostki.

* Dr hab. prof. nadzw., Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Historii Doktryn Polityczno-Prawnych; e-mail: ttulejski@tlen.pl

IV

Choć z lektury dzieł Milтона z okresu Republiki można odnieść wrażenie, że zdaniem poety w monarchię immanentnie wpisane jest zagrożenie wolności i skłonność do tyranii, to jego wywody koncentrują się wokół osoby i postępów Karola I. Milton jako republikanin jest przekonany, że zagrożenie tyranii istnieje nie tylko w monarchiach, więc broni nowego porządku nie dlatego, że jest anty-monarchiczny, lecz że jego zdaniem stoi za nim dobro wspólne i prawo natury podeptane przez obalonego króla. W wielu miejscach z wielką atencją wypowiada się bowiem o władcach, którzy służyli dobru ludu, odróżniając ich wyraźnie od tyranów¹. Owo dobro wspólne definiuje wolne państwo, którego celem jest wolność, pomyślność i dobro wszystkich obywateli. Pisarstwo Milтона nie jest więc, choć można odnieść takie wrażenie, manifestem przeciwko monarchii², bowiem widać u Milтона sympatię do antycznych republik i nieufność wobec rządów jednostki, gdy pisze, że „Grecy, Rzymianie, Włosi, Kartagińczycy i wielu innych woleli z powodu ich własnej natury rządy szlacheckich lub ludu niż królewskie i narody te są zaprawdę dobrym przykładem dla wszystkich innych”³. Wynika to jednak z jego przekonania, że monarchia łatwiej może zdegenerować się do tyranii, bowiem doświadczenie uczy, że władza w nich sprawowana jest przez ludzi niegodnych i często skłonnych do występku. Jest to raczej sprzeciw wobec tyrańskiej władzy jako takiej, kwestie ustrojowe niemal zupełnie go bowiem nie interesują⁴. Skupia się na obronie wolności i dobra wspólnego oraz wykazaniu pierwszeństwa wolnej wspólnoty przed roszczeniami monarchii. To bowiem, co naturalne, pochodzące od Stwórcy, to właśnie wolność, a nie jakaś określona forma rządu, tę ostatnią bowiem tworzą zawsze ludzie i żadna nie jest dana od Boga.

Nie jest więc Milton antymonarchistą, wyjąwszy instytucję monarchii dziedzicznej, która odbiera ludziom boskie i naturalne prawo wyboru ustroju, w którym żyją, więcej nawet, odebranie ludziom możliwości wyboru monarchii jako formy państwa byłoby pogwałceniem tej wolności. Doskonale pokazuje to biblijny przykład Saula wybranego przez samych Izraelitów. W tym samym

¹ **W. Walker**, *Antiformalism, Antimonarchism, and Republicanism in Milton's "Regicide Tracts"*, *Modern Philology*, May 2011/108/4, s. 508.

² Przeciwnie: **M. Bryson**, *"His Tyranny who Reigns". The Biblical Roots of Divine Kingship and Milton's Rejection of "Heav'n's King"*, *Milton Studies* 2004/43, s. 116.

³ *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works of John Milton*, Philadelphia 1847/1, s. 74.

⁴ **D. Norbrook**, *Writing the English Republic. Poetry, Rhetoric and Politics, 1627–1660*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 204.

tonie utrzymane jest twierdzenie z *Eikonoclastes*, że Karol mógłby panować, gdyby poddani cieszyli się wolnością⁵, czy opinia z *Defensio*, gdzie pisze o „powszechnym uprawnieniu (oporu) ludu przeciwko niesprawiedliwej dominacji królów, nie z nienawiści do królów, ale do tyranów”⁶. Za prawdziwe zagrożenie dla monarchii uznaje nie swoje własne wywody, lecz doktrynę boskiego prawa królów i nieodpowiedzialności władców przed ludem.

Można też przypuszczać, że sam Milton w okresie chaosu i niepewności po śnięciu króla nie był przekonany, co nastąpi dalej. Egzekucja Karola nie była bowiem efektem realizacji koherentnego projektu republikańskiego, a okoliczności politycznych. Królobójcy w większości chcieli śmierci Stuarta, a nie śmierci monarchii, ale po egzekucji wprowadzenie republiki wydawało się jedyną alternatywą⁷. Pewnej konfuzji w tym względzie służy też sama terminologia używana przez Milтона. Używając bowiem terminu *Commonwealth* raz rozumie przez niego formę państwa przeciwną monarchii, innym razem, gdy pisze, że władza ma być sprawowana dla dobra ludu, ma na myśli dobrze zarządzaną wspólnotę wolnych ludzi, bez względu na formę i w tym znaczeniu monarchia może być republiką. Milton operuje więc w ramach arystotelesko-cycerońskich kategorii typologii ustrojowych⁸, gdzie monarchia, obok arystokracji i republiki, jest ustrojem, w którym można realizować dobro wspólne, a wszystko jest funkcją okoliczności i potrzeb⁹. Odwołując się do przykładu Izraelitów, stwierdza, że „republika jest doskonalszą formą niż monarchia i formą bardziej odpowiednią dla ludzkiej natury i w opinii samego Boga lepszą dla jego ludu, sam przecież dla niego ją ustanowił, dopiero w wyniku ich natrętnych próśb niechętnie zmienił ją na monarchię”¹⁰. Jednak monarchia i republika są właściwie równoprawnymi możliwościami i w różnym stopniu sprawdzić się mogą w różnych krajach i czasach. Dlatego w *Defensio Secunda* twierdzi: „[...] nie napisałem słowa przeciw królom, a tylko przeciw tyranom, skazom i szkodnikom królewskości”¹¹. Nie ma więc u niego, co najmniej do końca Protektoratu, zasadniczej sprzeczności pomiędzy monarchią i wolnym państwem.

Potwierdzeniem braku antymonarchicznych resentymentów jest też u Milтона jego stosunek do ustroju mieszanego, który w tradycji klasycznego republika-

⁵ *Eikonoclastes*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 470.

⁶ *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 126.

⁷ **Th. Corns**, *Milton and the characteristics of a free commonwealth*, w: **D. Armitage, A. Himy, Q. Skinner** (red.), *Milton and Republicanism*, Cambridge 1995, s. 27.

⁸ *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 70.

⁹ **Th. Corns**, *op. cit.*, s. 33.

¹⁰ *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 22.

¹¹ *The Second Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 497.

nizmu warunkuje siłę i stabilność republiki¹². Rządy jednostki, grupy czy nawet większości nie są w tym świetle legitymowane, bowiem żaden z tych podmiotów nie może reprezentować interesów wspólnoty jako całości. Tylko rząd reprezentujący interesy wszystkich może być rządem prawdziwie republikańskim i stabilnym, ponieważ w procesie podejmowania decyzji politycznych głos każdej części wspólnoty zostaje wysłuchany. Wzorzec takiego ustroju republikanie odnajdywali w starożytnym Rzymie i dziełach Polibiusza wskazującego, że łączy on elementy jednowładztwa, arystokracji i demokracji, zachowując jednocześnie pomiędzy nimi równowagę¹³. Znamienne jednak, że Milton tylko dwa razy wspomina o nim we wszystkich swoich dziełach. Znacznie częściej (ponad czterdzieści razy) odwołuje się natomiast do Cyncerona, w którego filozofii znaleźć możemy uzasadnienie władzy wybitnej jednostki w chwilach zagrożenia wspólnoty¹⁴. Warto o tym wspomnieć, ponieważ rozważania Milтона w tej kwestii prowadzić mogą do ciekawych wniosków. Z jednej strony bowiem, jeśli przyjrzymy się Miltonowskiej genezie państwa i pozycji *urzędników*, wyrażonej w *Tenure*, to nie ma tam miejsca dla charakterystycznego dla ustroju mieszanego połączenia elementów monarchii, arystokracji i ludowładztwa oraz koniecznego elementu równowagi¹⁵, bowiem „król nie jest bardziej panem i władcą Parlamentu niż koń panem własnej uprzęży”¹⁶. Królowie czy urzędnicy są całkowicie podporządkowani woli ludu wyrażonej przez parlament czy inne jego ciało przedstawicielskie i nie dysponują prerogatywą, która mogłaby ją ograniczać, zwłaszcza, jak wskazane zostało wcześniej, mogą być w każdym czasie i bez przyczyny odwołani. Dlatego Milton z wielką zajadłością atakuje królewskie prawo sankcji jako niezgodne z zasadą suwerenności ludu, a samo istnienie władzy dyskrecyjnej, choćby wykorzystywana była dla obrony wolności obywateli, o czym była mowa wcześniej, przekreśla wolność wspólnoty, jest poddaniem jej woli komuś innemu, a zatem relacją podobną do tej, jaka łączy pana i niewolnika, który, co prawda, czasem może postępować w zgodzie z własną wolą, lecz tylko wtedy, gdy otrzyma takie

¹² I. Honohan, *Civic Republicanism*, Routledge, London 2002, s. 35.

¹³ A. Fokuda, *Sovereignty and the Sword. Harrington, Hobbes, and Mixed Government in the English Civil Wars*, Clarendon Press, Oxford 2004, s. 13–14.

¹⁴ *De legibus* III, 9 oraz *De republica* I, 63.

¹⁵ D.H. Sack, *Adam's Curse and Adam's Freedom: Milton Concept of Liberty*, w: C. Tourneau, N. Forsyth (red.), *Milton, Rights and Liberties*, Peter Lang, Bern 2007, s. 72–73; M. Dzelzaniš, *Milton's classical republicanism*, w: D. Armitage, A. Himy, Q. Skinner, *op. cit.*, s. 3–34; przeciwnie: Z.S. Fink, *The Classical Republicans*, Northwestern University Press, Evanston 1966, s. 95–96.

¹⁶ *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 97.

zezwoleń od swego właściciela. A zatem wykluczenie wolności nie polega na naruszeniu przysługujących jednostkom wolności, lecz wszelkiej dominacji będącej w rękach zewnętrznego wobec wspólnoty podmiotu. Podobnie nie może pogodzić się z istnieniem Izby Lordów, w której o statusie politycznym decydują nie zasługi, lecz urodzenie. Królowie i wszyscy urzędnicy muszą być podlegli reprezentacji ludu, w przeciwnym razie nie można mówić o wolnej wspólnocie. Ostatecznie władza, którą dzierży parlament jako reprezentant suwerennego ludu, sprowadza się do: możliwości wyboru właściwego ustroju, władzy tworzenia praw oraz rozkazywania siłom zbrojnym¹⁷. Nie widzimy więc właściwie miejsca dla królewskiej prerogatywy.

Z drugiej jednak strony w dziełach Milтона znajdziemy wiele fragmentów, które powtarzają argumentację jego umiarkowanych oponentów, której jądrem była idea starożytniej konstytucji i mieszany charakter monarchii angielskiej już od czasów prenormańskich¹⁸, czy też podziw Milтона dla starożytnych państw o takim ustroju¹⁹. Jednak jeśliby przyjąć taką perspektywę, to Milton sytuowałby się na pozycjach ustrojowych swoich prezbiteriańskich adwersarzy. Co gorsza, stanowisko takie zajął również Karol I w *Answer to the Nineteen Propositions of Both Houses of Parliament*, gdzie stwierdził, że ustrój angielski jest od zarania połączeniem monarchii, arystokracji i demokracji²⁰. Wydaje się więc, że Milton nie do końca odróżnia lub nie chce odróżniać jednowładztwa, o którym pisał

¹⁷ W. Walker, *Antiformalism, Antimonarchism, and Republicanism in Milton's "Regicide Tracts"*, *Modern Philology*, May 2011/108/4, s. 522.

¹⁸ *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 94, 101–102; J. Milton, *A Treatise of Civil Power in Ecclesiastical Causes*, w: *The Prose Works...*, vol. II, s. 155.

¹⁹ *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 54.

²⁰ „Doświadczenie i mądrość – pisał Karol – waszych przodków tak ukształtowały ich mieszaninę, by dać temu Królestwu (o ile ludzki Rozsądek może to uczynić) zalety wszystkich trzech, bez ich wad, tak, że tak długo jak istnieje równowaga pomiędzy trzema stanami działają one wspólnie we właściwy sposób... Wadą monarchii absolutnej jest tyrania, wadą arystokracji są frakcje i podziały, wadą demokracji są zamieszki, przemoc i wyuzdanie. Zaletą monarchii jest połączenie narodu pod jednym przywództwem, by oprzeć się najazdowi z zagranicy i rebelii w kraju, zaletą arystokracji jest powierzenie doradztwa najzdolniejszemu osobom w państwie dla powszechnej korzyści, zaletą demokracji jest wolność oraz odwaga i przedsiębiorczość, które rodzą się z wolności... Dlatego władza ulokowana zgodnie z prawami w obu Izbach jest dostateczna, by uniemożliwić i powstrzymać tyranię a bez władzy, o oddanie której teraz się Nas prosi, nie będziemy w stanie sprostać zaufaniu pokładanemu w monarchii. Byłoby to całkowitym obaleniem fundamentalnych praw i doskonałej konstytucji tego Królestwa, która uczyniła ten naród przez tak wiele lat Sławnym i Szczęśliwym” – *The Constitutional Documents of the Puritan Revolution 1625–1660*, *op. cit.*, s. 263–264; patrz: R.M. Małajny, *Trzy teorie podzielonej władzy*, Volumen, Katowice 2003, s. 93.

Arystoteles i Cyceeron, od monarchii mieszanej. Samo bowiem istnienie urzędu królewskiego czy nawet pochodzącej z mianowania izby parlamentu nie czyni z ustroju ustroju mieszanego dopóki *summa imperium* spoczywa w izbie niższej. Bez wątpienia więc ustroju takiego nie da się pogodzić z jego wizją legitymizacji władzy, rzecz jednak w tym, że monarchię można z nią pogodzić tylko wtedy, gdy do modelu z *Tenure* wprowadzimy szereg istotnych zastrzeżeń, które na pierwszy rzut oka całkowicie zmieniają jej sens. Zatem wobec alternatywy: ustrój mieszany czy jednowładztwo Milton paradoksalnie, o czym za chwilę, ostatecznie opowiada się za tym drugim.

V

Perspektywa taka jest konsekwencją swoistego zdefiniowania w jego publicystyce pojęcia ludu i jego reprezentacji oraz wolności politycznej. Wbrew pozorom bowiem stanowisko Milтона nie jest demokratyczne²¹, bo choć wszyscy rodzą się obdarzeni naturalną wolnością, to nie wszyscy mają równe prawa politycznej partycypacji. Co więcej, Milton od początku dostrzega napięcie pomiędzy wolnością a rządami większości²². Nie poszukuje bowiem wolności republikańskiej w perfekcjonistycznym ideale Arystotelesa czy instytucjonalnych rozwiązaniach greckich demokracji, lecz w dokonaniach rzymskich prawników i historyków – przede wszystkim Tacyta, Salustiusza i Cyceerona²³. Nie odrzuca ona rzecz jasna znaczenia politycznego uczestnictwa, cnót obywatelskich, konieczności zwalczania przejawów zepsucia, lecz traktuje je jako komponenty wizji dobrego życia i środki do obrony i zachowania wolności. Celem jest zatem nie tyle kształtowanie charakteru w duchu cnoty, ile realizacja ideału *civitas libera*. Wolność pozytywna jest więc warunkiem zachowania wolności negatywnej²⁴. Nie odrzuca zatem wprost arystotelejskiego perfekcjonizmu, lecz akcentuje element nieingerencji i niepodlegania arbitralnej władzy. Istotą wolności republikańskiej w tym ujęciu jest zatem nieobecność dominacji (*nondomination*, jak ujął to Petit),

²¹ Z. Rau, *Ideologiczne aspekty teorii umowy społecznej w Anglii w XVII wieku*, maszynopis, s. 105.

²² B.K. Lewalski, *Milton on Liberty, Servility, and the Paradise Within*, w: C. Tournu, N. Forsyth (red.), *op. cit.*, s. 45.

²³ Patrz: Q. Skinner, *Liberty Before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge 1998; P. Pettit, *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*, Oxford University Press, New York 1997.

²⁴ J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press, Princeton 1975, s. 56.

a ludzie są wolni, jeśli nikt nie ma możliwości arbitralnie ingerować w ich życie. Konstytutywna dla niej jest zatem rzymska opozycja *liber – servus*, ten pierwszy w granicach prawa władać może swą osobą i własnością, ten drugi zdany jest na łaskę i kaprysy pana²⁵. Utrata owej autonomii i niezależności musi skutkować bowiem moralną degeneracją, a w końcu rozpadem wspólnoty. Podleganie jedynie prawu zapewnia więc nie tylko realizację dobra wspólnego, ale gwarantuje też wolność członkom wspólnoty. Są oni wolni nie tyle poprzez uczestnictwo, co poprzez swój prawny status *libertas*. Status, który jednak obok uprawnień nakłada na nich obowiązek poświęcenia swych talentów i zdolności na rzecz wspólnoty. W ten sposób tworzy się struktura, w której z obywatelstwem łączy się oddanie wszystkich wspólnemu dobru i gotowość do złożenia na jego ołtarzu indywidualnego powodzenia²⁶. Każdy więc służy wspólnocie proporcjonalnie do swych talentów i zdolności, wszystkie pozycje społeczne są uzależnione właśnie od nich, niezależnie od statusu materialnego, wieku czy pochodzenia²⁷, a „[...] wolność polega na uprawnieniach obywatelskich i awansie każdej osoby stosownie do jej wartości, a cieszenie się nimi i dostęp do nich nigdy nie jest bardziej otwarty niż w wolnej Republice (Commonwealth)”²⁸. Rodzaj tej służby jest funkcją cnoty – „najwyższego autorytetu na ziemi”²⁹ – najistotniejszego komponentu republikańskiego *credo* Milтона, ponieważ to ona „jest jedynym prawdziwym źródłem politycznej i indywidualnej wolności, jedyną prawdziwą gwarancją państwa”³⁰. Jest więc warunkiem utrzymania wolności, drogą do jej zachowania, a degeneracja, zepsucie muszą w konsekwencji doprowadzić do zniewolenia nie tylko w wymiarze jednostkowym, lecz także wspólnotowym.

Dlatego Milton od zawsze przykładął wielką wagę do edukacji, której jedynym celem winna być „naprawa upadku naszych pierwszych rodziców poprzez zdobycie na nowo wiedzy o Bogu, by dzięki niej kochać go, naśladować, być jak on”³¹. Podobnie jak starożytni uważał, że jest ona warunkiem pomyślności wolnego państwa i wolności obywateli³², dlatego „by uczynić ludzi zdolnymi by wybierać, i wybrać najzdolniejszych, by zarządzili musimy naprawić naszą zepsutą

²⁵ P. Petit, *op. cit.*, s. 31.

²⁶ I. Honohan, *op. cit.*, s. 73.

²⁷ *Ibidem*, s. 51.

²⁸ *The Ready and Easy Way to Establish a Free Commonwealth*, w: *The Prose Works...*, vol. II, s. 188.

²⁹ *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 116.

³⁰ *The Second Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 503.

³¹ J. Milton, *Of Education*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 159.

³² P.A. Rahe, *Against Throne and Altar. Machiavelli and Political Theory under the English Republic*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 117.

i wadliwą edukację, nauczyć ludzi wiary, lecz nie bez cnoty, wstrzemięźliwości, skromności, trzeźwości, oszczędności, sprawiedliwości, nie po to, by podziwiali bogactwo lub zaszczyty, lecz by nienawidzili zamętu i ambicji, by każdy rozpoznał swe prywatne powodzenie i szczęście w pokoju publicznym, wolności i bezpieczeństwie³³. Był więc przekonany, że poprzez wiedzę osiągnąć można prawdziwą cnotę, a przez cnotę prawdziwą wolność³⁴. „*Republika* – pisze więc w *On Reformation In England* – powinna być jak potężna chrześcijańska osoba, potężnej postury i wzrostu uczciwego człowieka tak wielka i zwarta, jak cnota w jej ciele³⁵”.

Chrześcijański ideał cnoty stara się równocześnie Milton połączyć z klasycznymi cnotami republikańskimi, ujawniającymi się w życiu państwa³⁶. Rozumie więc ją raczej nie jako wyłącznie moralną perfekcję, lecz umiejętność walki i obrony wolności przeciw tyranii, bo „cóż przynosi więcej piękna i chwały krajowi niż odzyskanie nie tylko politycznej, ale i religijnej wolności?”³⁷. Stąd pragnienie cnoty nie jest dążeniem do moralnej doskonałości, lecz do równej i powszechnej wolności obywatelskiej. Cnotliwy obywatel nie walczy więc dla chwały i zaszczytów, lecz dla wolności, honoru i sprawiedliwości. Podobnie jak u Cycerona większą wartość ma cnota praktyczna, a chwalebne czyny są najdoskonalszym wyrazem ludzkiej i obywatelskiej egzystencji. Milton jest więc przekonany, że aby wspólnota kwitła i mogła zachować swą niezależność, rządzący i rządzeni muszą uprawiać cnotę³⁸, która jest fundamentem republiki, lecz równocześnie tylko w wolnej republice może być w pełni praktykowana³⁹. Pod rządami tyrana wspólnotę i jednostki czeka moralna degeneracja i niewola, a cnoty zastąpione zostaną odrętwieniem i służalczością⁴⁰. Jako dla purytanina⁴¹ cnota pobożności

³³ *The Ready and Easy Way to Establish a Free Commonwealth*, w: *The Prose Works...*, vol. II, s. 183.

³⁴ **T. Hobson**, *Milton's Vision. The Birth of Christian Liberty*, A&C Black, London 2008, s. 72.

³⁵ **J. Milton**, *Of Reformation*, w: *The Prose Works...*, vol. II, s. 17.

³⁶ **D.A. Loewenstein**, *Areopagitica and the Dynamics of History*, *Studies in English Literature, 1500–1900/28/1*, *The English Renaissance*, Winter 1988, s. 85–86.

³⁷ **J. Milton**, *The History of Britain*, w: *The Prose Works...*, vol. II, s. 308.

³⁸ **M. Dzelzanis**, *op. cit.*, s. 21.

³⁹ **I. Honohan**, *op. cit.*, s. 71.

⁴⁰ **Q. Skinner**, *Visions of Politics, vol. II: Renaissance Virtue*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 304.

⁴¹ Choć jego *Doctrina Christiana* opublikowana już po śmierci jest w istocie pismem heretyckim jak na standardy purytańskie, patrz: **B.K. Lewalski**, **J.T. Shawcross**, **W.B. Hunter**, *Milton's Christian Doctrine*, *Studies in English Literature 1500–1900/32/1*, *The English Renaissance*, Winter 1992, s. 152.

jest oczywiście najważniejsza, lecz, idąc tropem Cycerona z *De Officiis*, dodaje do niej sprawiedliwość, rozważę, wstrzemięźliwość i męstwo: „Szczęście narodu polega – pisze – na prawdziwej religii, petyzmie, sprawiedliwości, rozwadze, wstrzemięźliwości, męstwie i pogardzie dla chciwości i ambicji. Ci, którzy wyjątkowo wyróżniają się nimi, nie potrzebują króla, by być szczęśliwymi, lecz są architektami swego własnego szczęścia”⁴².

Nie każdy jednak cnoty te praktykuje w równym stopniu, więc skoro nie ma równości w cnotcie, nie każdy może w jednakowy sposób służyć republice. Poza tym są ludzie, którym cnota obywatelska jest całkowicie obca, o władnięci rządzą zaszczytów, bogactwa, nierozpoznający dobra wspólnoty, niewyposażeni w odpowiednie intelektualne kompetencje czy pragnący w końcu przywrócenia dziedzicznej monarchii⁴³. Gdyby takim ludziom, a jest ich niestety większość, przyznać prawa wyboru swych przedstawicieli, wtedy „nie wiedza i autorytet, lecz zamęt i żarłoczność wkrótce podniosłyby najpodlejszych nikczemników z naszych tawern, burdeli, z naszych wsi i miast do godności senatorów”⁴⁴. „Czy – pyta dalej – powinno się powierzać zarządzanie republiką ludziom, którym nikt z własnej woli nie powierzyłby zarządzania swych prywatnych spraw, czy skarb państwa powinien być powierzony trosce tych, którzy roztrwonili własne fortuny ohydłą rozrzutnością? Czy powinni mieć pieczę nad publicznym portfelem, który wkrótce zamieniliby w swój prywatny? Czy nadają się na prawodawców całego ludu ci, którzy sami nie wiedzą, co to prawo, co to rozum, co to prawda i grzech, co krzywe, co proste, co legalne, a co bezprawne?”⁴⁵.

Jeszcze jednak w *Aeropagitica* pisze słynne zdanie o Anglikach: „Wydaje mi się, że widzę w mojej duszy naród szlachetny i potężny, pokrzepiony jak silny mężczyzna, kiedy się budzi i strząsa z siebie niewidzialne okowy, wydaje mi się, że widzę go jako orła oczyszczającego i wyostrzającego swój zmęczony wzrok w fontannie samego rajskiego blasku”⁴⁶. Milton dostrzega, że nastroje większości społeczeństwa zmierzają ku reformom systemu konstytucyjnego, a interesy klasy niższej i średniej są ze sobą zgodne. Może więc widzieć Anglików jako naród zjednoczony i ożywiony pragnieniem wolności. Pierwszym rozczarowaniem była jednak niechętna reakcja większości społeczeństwa na jego postulat dopuszczalności rozwodów. Jeszcze w *Tenure* jest przekonany,

⁴² *Eikonoclastes*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 524.

⁴³ **B. Lewalski**, *Milton on Liberty, Servility, and the Paradise Within*, w: **C. Tournu, N. Forsyth**, *op. cit.*, s. 31–32.

⁴⁴ *The Second Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 525.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 525.

⁴⁶ **J. Milton**, *Aeropagitica*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 188.

że lata wojny domowej oczyściły serca rodaków, pisząc, że władza suwerenna ostatecznie spoczywa w większości⁴⁷, lecz już w *Eikonoclastes*, mając świadomość rojalistycznego nastawienia społeczeństwa, wyraża pogardę dla „niestałego, nierozumnego tłumu”⁴⁸, który nie zrozumiał konieczności tyranobójstwa i sugeruje, że prawdziwa suwerenność spoczywa w parlamencie⁴⁹. Z lektury obu tych traktatów emanuje wielkie zdziwienie Milтона z faktu, że choć bohaterowie Armii Nowego Wzoru obalili tyrana, by wprowadzić naród angielski do ziemi obiecanej wolności i tolerancji religijnej, to większość albo chce porozumienia z królem (jak Prezbiterianie), albo, jak levellerzy, odmawia legalności Parlamentu Kadłubowego i trybunału sądzącego Karola⁵⁰. Pozbawiony zaś zupełnie złudzeń w 1660 r. z obrzydzeniem i wrogością wypowiada się o *nieokrzesej*⁵¹ większości pragnącej restauracji monarchii. Wcześniej w *Defensio secunda* przyjmuje zaś moralistyczny ton, ostrzegając rodaków, że jeżeli nie „odpędzą od siebie chciwości, ambicji i luksusu”, wtedy „przeszli przez ogień (wojny domowej) tylko po to, by zginąć w dymie”⁵².

Milton jest purytaninem, zatem wolność polityczna, o której pisze w *Tenure*, uzależniona jest dla niego od prawidłowego korzystania z wolnej woli w życiu religijnym i osobistym. Dlatego ci, którzy są niewolnikami swych rządów i namiętności, nie są zdolni do prawidłowego rozpoznania dobra w życiu publicznym i postępowania zgodnie z zaleceniami cnoty. Jeśli nie mogą podporządkować rozumowi nakazującemu cnotliwe postępowanie⁵³, wtedy „jest niezgodne z naturą rzeczy, żeby tacy ludzie kiedykolwiek byli wolni”⁵⁴. Jeśli zaś człowiek dobrowolnie wybiera dobro, nie zło, wtedy jako cnotliwy i wolny i powinien mieć udział w rządzeniu wspólnotą, bo tylko wolni, a nie niewolnicy mają do tego prawo⁵⁵. Odrzuca równocześnie, jako sprzeczną z *Biblią*, machiavelliczną kategorię racji stanu, która dokonuje demarkacji cnoty osobistej i publicznej, a do służby

⁴⁷ E. Sirluck, *Milton's Political Thought. The First Cycle*, *Modern Philology*, vol. 61, no 3, Seventeenth-Century Essays in Honor of George Williamson, Feb. 1964, s. 217.

⁴⁸ *Eikonoclastes*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 547.

⁴⁹ Q. Sirluck, *Milton's Political Thought...*, s. 214.

⁵⁰ S.M. Fallon, „The Strangest Piece of Reason”: *Milton's Tenure of Kings and Magistrates*, w: N. McDowell, N. Smith (red.), *The Oxford Handbook of Milton*, Oxford, s. 242.

⁵¹ *The Ready and Easy Way to Establish a Free Commonwealth*, w: *The Prose Works...*, vol. II, s. 183.

⁵² *The Second Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 525.

⁵³ P.J. Donnelly, *Milton's Scriptural Reasoning. Narrative and Protestant Toleration*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 13–14.

⁵⁴ *The Second Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 526.

⁵⁵ C. Hill, *Milton and the English Revolution*, Faber and Faber, London 1977, s. 186.

rzeczpospolitej predestynowani są tylko ci, którzy pragną realizować w niej cele wyznaczone przez Boga⁵⁶. Już pisząc *Eikonoclastes*, miał jednak świadomość, że prawdziwie cnotliwa wolna jest tylko mniejszość, reszta zaś „z ogłupiałą i zdegenerowaną podłością ducha jest gotowa, by paść na twarz i oddać cześć obrazowi i pamięci tego człowieka” (Karola I)⁵⁷. Z przerażeniem stwierdza, że najpierw modliła się o uwolnienie ich od tyrana, teraz zaś występuje przeciwko tyranobójcom⁵⁸. Lecz jest to tylko dla niego dowodem, jak wielką degenerację poddanych powoduje tyrania. Rzecz jednak w tym, że lata Republiki wcale nie poprawiły nikczemnego moralnego stanu większości, a ostatecznym potwierdzeniem jego stanowiska było powszechne w przededniu restauracji pragnienie położenia kresu stanowi chaosu i powrotu króla⁵⁹. Dlatego w *The Easy Way* pisał o „rozwiązłej i rozpasanej demokracji, która rujnuje siebie własną nadmierną władzą”⁶⁰.

VI

Merytokratyczne podejście Milтона do władzy i jego przekonanie o moralnym zróżnicowaniu ludzi może więc uzasadniać podporządkowanie niektórych, a nawet większości niezdolnej do pokierowania życiem własnym i życiem wspólnoty władzy rozumnej i cnotliwej mniejszości czy jednostce⁶¹. Oczywiście zróżnicowanie to nie ma charakteru naturalnego, każdego bowiem Bóg uczynił istotą wolną i racjonalną, lecz niektórzy niestety utracili ją w wyniku dobrowolnego poddania się politycznej służebności i kierowania się „obrzydliwą skłonnością powrotu do niewolnictwa”⁶². Ten bowiem, kto nie kieruje się cnotą, zawsze będzie niewolnikiem, a człowiek o naturze niewolnika wkrótce sprowadzi niewolnictwo na całą wspólnotę. W państwie trwa więc ciągły konflikt pomiędzy cnotliwymi i występnyymi, dlatego ci pierwsi dla dobra republiki sięgnąć mogą nawet do

⁵⁶ *Of Reformation*, w: *The Prose Works...*, vol. II, s. 17; na temat stosunku Milтона do filozofii Machiavellego, patrz: **B. Riebling**, *Milton on Machiavelli: Representations of the State in Paradise Lost*, *Renaissance Quarterly*, Autumn 1996/49/3, s. 573–597.

⁵⁷ *Eikonoclastes*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 444.

⁵⁸ **Q. Skinner**, *op. cit.*, s. 304.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 305; **G. Davies**, *Restoration of Charles II*, Huntington Library, San Marino 1955, s. 355–363.

⁶⁰ *The Second Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 182.

⁶¹ **P.A. Rahe**, *Against Throne and Altar. Machiavelli and Political Theory under the English Republic*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 120.

⁶² *The Ready and Easy Way to Establish a Free Commonwealth*, w: *The Prose Works...*, vol. II, s. 174.

drastycznych środków, by zapewnić panowanie cnoty i rozumu⁶³. Pozwała mu to uzasadnić Czystkę Pride'a i usunięcie umiarkowanych presbiteriańskich posłów. We wstępie do *Defensio* Milton przyznaje wprawdzie, że władza Kadłubowego Parlamentu daleka jest od ideału, lecz twierdzi, że nawet przedstawiciele ludu, zgromadzeni w Długim Parlamencie, rządili tak źle, że konieczne było usunięcie większości przez armię. Wola Parlamentu nie zawsze zgodna jest bowiem z rozumem, jako abstrakcyjną zasadą porządkującą życie wspólnoty: „Uważam Rozum – pisze Milton – za najlepszego arbitra, i prawo praw samo w sobie”⁶⁴. „Jeśli jakieś prawo lub zwyczaj – podtrzymuje w innym miejscu – kolidowałyby z prawem Boga lub natury lub, krótko mówiąc, z rozumem, nie powinny być uważane za wiążące”⁶⁵. Stąd prawo sprzeczne z rozumem nakazującym dobro wspólnoty, nawet jeśli pochodzi od Parlamentu, jest nieważne. To ono określa istnienie wolnej wspólnoty, a warunki, na których Parlament chciał porozumieć się z Karolem, gwałcą jego normy poprzez ponowne wprowadzenie arbitralnego panowania nad wolnymi ludźmi.

Dlatego chęć kompromisu z królem zdemaskowała nikczemność deputowanych i zdradę rewolucji⁶⁶, a „ich perfidia i głupota przypominają jako żywo tę senatu rzymskiego, który wbrew opinii Marka Tulliusza i wszystkich uczciwych ludzi, zagłosował za wysłaniem ambasadorów do Marka Antoniusza”. Na szczęście, kontynuuje Milton, „zdrowsza część odkryła zdradę Republiki (Commonwealth), wyblągała pomoc tej dzielnej i zawsze wiernej Republice armii, która wybawiła Republikę z ich rąk w czasie, kiedy przez ich głosowanie prawie została zrujnowana”⁶⁷. Doszło więc do konfliktu praw Parlamentu i uprawnień ludzi, ten pierwszy przestał być siedliskiem cnoty i wyrazicielem dobra wspólnego, dlatego rolę tę przejęła armia, przywracając stan równowagi. Milton w pełni zaakceptował czystkę⁶⁸, zwłaszcza, że w jego przekonaniu takie nadzwyczajne działania mają przy tym uzasadnienie w woli samego Stwórcy. Skoro ukaranie tyrana jest sprawą Boga, to może on posłużyć się w tym celu ludźmi, jeśli tak, to użyć może także mniejszości⁶⁹. Tam bowiem, gdzie istnieje

⁶³ J. Wooten, *The Poet's War: Violence and Virtue in Paradise Lost*, Studies in English Literature 1500–1900/30/1, The English Renaissance, Winter 1990, s. 134–136.

⁶⁴ *Eikonoclastes*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 466.

⁶⁵ *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 99.

⁶⁶ Q. Sirluck, *Milton's Political Thought...*, s. 218.

⁶⁷ *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 17.

⁶⁸ B. Worden, *Literature and Politics in Cromwellian England. John Milton, Andrew Marvell, Marchamont Nedham*, Oxford University Press, Oxford 2007, s. 241.

⁶⁹ C. Hill, *op. cit.*, s. 168.

potrzeba działania przeciwko woli większości, sięga do tego argumentu, tak jak wtedy, gdy komentując ścięcie króla, stwierdza, że „szlachetna i bezstronna sprawiedliwość, spoczywająca w ręku Boga w sposób oczywisty stanęła po naszej stronie”⁷⁰. Zatem tak jak pozbycie się Karola, tak rozpędzenie większości parlamentu było w pełni uzasadnione, ponieważ, jak przekonuje Milton: „Nic nie jest miłsze porządkowi natury niż to, by mniejszy poddał się większemu, nie w liczbie, lecz w cnocie i wiedzy. Ci, którzy górują rozważą, doświadczeniem, pracowitością i odwagą, jakkolwiek nieliczni by byli, w mojej opinii w końcu utworzą większość i zawsze będą dominować”⁷¹, sama natura wskazuje więc, „że mądzy ludzie powinni rządzić głupcami, a nie, że niegodziwi powinni rządzić dobrymi, a głupcy mądrymi”⁷². Nawet jeśli rozum i cnotę najwyższych lotów znaleźć można tylko w jednym człowieku, który jako mąż opatrnościowy objąć musi władanie nad republiką⁷³. „Nie jest niegodne, ani nieprzyzwoite – pisze Milton – by jakiś człowiek był królem, jeśli daleko przewyższa (w cnocie) wszystkich swoich poddanych”⁷⁴. „Ale gdy ludzie są równi, tak jak jest w wielu państwach, wtedy oni powinni mieć równy interes w rządzeniu i dźwżyć go po kolei. Ale, że wszyscy ludzie powinni być niewolnikami jednego, który jest im równy, lub (co się częściej zdarza) daleko gorszy od nich i często głupcem, któż dopuści taką myśl bez oburzenia?”⁷⁵.

Na szczęście więc Opatrzność dała Anglii Cromwella, który jako jedyny mógł, zdaniem poety, obronić zdobycze rewolucji i uchronić przed rojalistyczną recydywą⁷⁶. Dzięki niemu ludzie owładnięci *rojalistycznym szaleństwem* nie mają

⁷⁰ **J. Milton**, *Observations on the Articles of Peace*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 428.

⁷¹ *The Second Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 507.

⁷² *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 67.

⁷³ **B. Worden**, *John Milton and Oliver Cromwell*, w: **I. Gentles, J. Morrill, B. Warden** (red.), *Soldiers, writers and statesmen of the English Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 1998, s. 255–256.

⁷⁴ *A Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 34.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ W roku 1652 r. Milton zadedykował Cromwellowi *Sonet XVI*: Cromwell, our chief of men, who through a cloud

*Not of war only, but detractions rude,
Guided by faith and matchless fortitude,
To peace and truth thy glorious way hast plough'd,
And on the neck of crowned Fortune proud
Hast rear'd God's trophies, and his work pursu'd,
While Darwen stream with blood of Scots imbru'd,
And Dunbar field, resounds thy praises loud,
And Worcester's laureate wreath; yet much remains*

wplywu na rządy i możliwe stanie się dzięki Lordowi Protektorowi ostateczne oddzielenie państwa i kościoła, reforma prawa, edukacja młodzieży i wolność słowa⁷⁷. To nie urodzenie, status majątkowy, lecz oddanie republice i osobiste zalety oraz pobożność uczyniły z Cromwella władcę Anglii, którego nazywa się „przywódcą naszych zgromadzeń, wodzem naszych armii i ojcem swego kraju”⁷⁸. Milton dowodzi przy tym, że republika sama wybiera i nagradza tych, którzy najlepiej jej służą, biorąc pod uwagę nie krew, lecz cnotę i oddanie. Porównuje więc zasługi i zalety Cromwella i Markiza Ormond – Lorda Porucznika ds. Irlandii za panowania Karola I, którego rodowód wywodzi z XII w. Czyny tego drugiego wraz z czynami wszystkich jego przodków są dla Milтона niczym wobec zasług przyszłego Lorda Protektora⁷⁹.

Dlatego Milton weryfikuje klasyczną typologię ustrojów, którą się posługuje. Monarchia jest ustrojem właściwym wtedy, gdy oprócz wspierania dobra wspólnego i ochrony przyrodzonych wolności poddanych jest monarchią, gdzie urząd królewski obsadzany jest na podstawie kwalifikacji. Ponadto już w *Tenure* dowodzi, że jest ona historycznie pierwszym ustrojem, bowiem ludzie na początku powierzyli władzę jednostkom wyróżniającym się spośród nich „mądrością i uczciwością”⁸⁰. Władza Cromwella jest zatem dla niego przykładem cycerońskiej władzy jednostki sprawowanej w sytuacji zagrożenia wspólnoty i jest ona usprawiedliwiona, nawet jeśli przybiera charakter dyktatorski⁸¹, dlatego nie doradza Cromwellowi zwołania takiego czy innego parlamentu, lecz wzywa, by otoczył się „towarzyszami swych niebezpieczeństw i trudów, mężami przykładowej skromności, uczciwości i odwagi”⁸². Milton w następujący sposób uzasadnia ową historyczną konieczność, nawiązując do fiaska ostatniego parla-

*To conquer still: peace hath her victories
No less renown'd than war. New foes arise
Threat'ning to bind our souls with secular chains:
Help us to save free Conscience from the paw
Of hireling wolves whose gospel is their maw.*

⁷⁷ **D. Loewenstein**, *Milton's prose and the Revolution*, w: **N.H. Keeble** (red.), *The Cambridge Companion to Writing of the English Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 100.

⁷⁸ *The Second Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 520.

⁷⁹ *Observations on the Articles of Peace*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 429.

⁸⁰ *The Tenure of Kings and Magistrates*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 377.

⁸¹ **C. Hill**, *op. cit.*, s. 168.

⁸² *The Second Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 522; patrz: **B. Worden**, *Literature and Politics in Cromwellian England. John Milton, Andrew Marvell, Marchamont Nedham*, Oxford University Press, Oxford 2007, s. 192.

mentu przed powołaniem Protektoratu: „Nowy parlament jest zwołany, a prawo wyboru dano tym, co do których to było stosowne. Spotykają się, ale nie robią niczego i po znużeniu samych siebie przez wzajemne swary i w pełnym obnażeniu ich niezdolności do rozpoznania sytuacji kraju zgadzają się na dobrowolne rozwiązanie. W tym stanie rozpaczy, do którego byliśmy doprowadzeni, tobie, O Cromwellu! samotnie pozostało objąć rząd i uratować kraj. Wszyscy chętnie oddajemy palmę zwierzchności twej niezrównanej zdolności i cnocie⁸³, [ponieważ] ... nic na świecie bardziej nie podoba się Bogu, nic nie jest bardziej zgodne z rozumem, bardziej polityczne, lub po prostu użyteczne niż to, że najwyższa władza powinna zostać powierzona najlepszym i najmądrzejszym z ludzi”⁸⁴. Jest to więc dla Milтона nie tyle dyktatura jednostki, co dyktatura cnoty, a *Instrument of Government* był konieczny, by zapewnić jej panowanie⁸⁵.

Przywrócił bowiem w 1653 r. jednowładztwo zniesione cztery lata wcześniej, stanowiąc, że odtąd „najwyższa władza prawodawcza spoczywać będzie w rękach Lorda Protektora i Parlamentu”⁸⁶. I choć przyznawał on szerokie kompetencje Radzie, to w rzeczywistości czynił Cromwella hegemonem, przywracając w zasadzie monarchię⁸⁷. Spotkało się to oczywiście ze sprzeciwem wielu weteranów⁸⁸, lecz nie Milтона, którego *Defensio secunda* jest ocierającym się o serwilizm panegirykiem na cześć Lorda Protektora i obroną protektoratu⁸⁹, którego próbką może być następujący cytat: „Ziemię całego brytyjskiego imperium były sceną jego wyczynów i teatrem jego triumfów; które same dostarczają okazałego materiału dla historii [...]. Już samo to wydaje się być dostatecznym dowodem jego nadzwyczajnej i prawie nadprzyrodzonej cnoty, że przez siłę jego geniuszu lub doskonałości jego dyscypliny, przystosowanej, nie więcej do konieczności wojny niż do przepisów chrześcijaństwa, dobrzy i waleczni z wszystkich stron

⁸³ *The Second Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 520.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 520.

⁸⁵ **M. Fixler**, *Milton and the Kingdoms of God*, Faber and Faber, London 1964, s. 183.

⁸⁶ **S.R. Gardiner** (red.), *The Constitutional Documents of the Puritan Revolution 1625–1660*, Oxford 1906, s. 412.

⁸⁷ **D. Smith**, *Oliver Cromwell. Politics and Religion in the English Revolution, 1640–1658*, Cambridge University Press, Cambridge 1991, s. 30–39; przeciwnie: **W. Walker**, *Antiformalism, Antimonarchism, and Republicanism in Milton's "Regicide Tracts"*, *Modern Philology*, May 2011/108/4, s. 527.

⁸⁸ Patrz: **J. Scott**, *Algernon Sidney and the English Republic 1623–1677*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 113; **P.A. Knachel**, *Introduction*, w: **M. Nedham**, *The Case of the Commonwealth of England*, University Press of Virginia, Charlottesville 1969, s. xxiii.

⁸⁹ **J. Raymond**, *John Milton, European: The rhetoric of Milton's Defences*, w: **N. McDowell**, **N. Smith** (red.), *op. cit.*, s. 285.

świata zostali przyciągnięci do jego obozu, nie tylko jako do najlepszej szkoły wojskowych talentów, ale pietyzmu i cnoty; i, że podczas całej wojny i sporadycznych okresów pokoju, wśród tyłu zmiennych kolei losu i wydarzeń, on zatrzymał i nadal zachowywał posłuszeństwo swoich oddziałów, nie przez hojność lub pobłażliwość, ale jedynie przez swój autorytet i regularność zapłaty. W tym przytoczonym przykładzie jego sława może dorównać sławie Cyrusa, Epaminondasa lub któregokolwiek z wielkich generałów antyku⁹⁰. Nie zmienił nawet zdania po *Humble Petition and Advice*⁹¹ z 1657 r., chwając jedynie Cromwella za to, że odmówił tytułu królewskiego. Przypomnijmy tylko, że w wyniku jej ratyfikacji przez Cromwella, uzyskał on prawo mianowania swego następcy, co właściwie zmieniało Anglię w monarchię pół-dziedziczną, przywrócona być miała wyższa izba parlamentu (choć *Petycja* mówi tylko o *innej izbie*), powoływana przez Protektora, podobnie jak Rada Państwa, której członkowie mieli przysięgać mu wierność. Ciekawym i wymownym szczegółem jest to, że regalia Protektora składały się z miecza, berła i purpurowego płaszcza⁹². Na usprawiedliwienie Milтона stwierdzić należy, że w owym czasie wielka antykrólewska koalicja złożona z Prezbiterian, Independentów, sekciarzy i żołnierzy Armii Nowego Wzoru dawno należała już do przeszłości, podzielona wewnętrznymi sporami o kształt państwa i kościoła, a Cromwell jako jedyny mógł silną ręką zapanować nad skłóconymi stronnictwami. Być może dlatego Milton na potępienie jednowładztwa zdobył się dopiero w roku 1660, kiedy restauracja Stuartów była już niemal pewna⁹³, przekonując, że „wolna Republika (Commonwealth) bez władzy jednego i izby lordów jest najlepszym rządem, jaki możemy mieć”⁹⁴ i ostrzegając, że jeśli pozwoli się na powrót Karola II, wtedy „będziemy być może walczyć ponownie o to, co wywalczyliśmy i przeżyć to, co już przeżyliśmy”⁹⁵, obalając nowego tyrana. Wtedy dopiero wyraźnie przeciwstawił monarchię i republikę, pisząc, że „królestwo, choć wygląda potężnie, jest w rzeczywistości najbardziej małoduszne, pełne lęków, pełne zazdrości”, podczas gdy „wolna republika jest najbardziej wspaniałomyślna, najbardziej nieustraszona i najbardziej pewna

⁹⁰ *The Second Defense of the People of England*, w: *The Prose Works...*, vol. I, s. 519.

⁹¹ **S.R. Gardiner**, *op. cit.*, s. 447–463.

⁹² **R.E. Sherwood**, *The Court of Oliver Cromwell*, Croom Helm, London, 1977, s. 158–167 (Appendix A: Oliver Cromwell and Regality).

⁹³ Patrz: **F. Lovett**, *Milton's Case for a Free Commonwealth*, *American Journal of Political Science*, Jul., 2005/49/3, s. 466–478.

⁹⁴ *The Ready and Easy Way to Establish a Free Commonwealth*, w: *The Prose Works...*, vol. II, s. 180.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 177.

swych własnych uczciwych działań”⁹⁶. Być może był świadom, że Richard Cromwell nie posiada charyzmy swego ojca i poszukiwał każdej alternatywy dla nadchodzącej wielkimi krokami restauracji. Nawet wtedy nie uznał jednak, że Anglicy są gotowi i dojrzałi moralnie, by otrzymali w szerokim zakresie prawa wyborcze⁹⁷. Ponurym memento jego ostatnich, spóźnionych prób odejścia od jednowładztwa jest to, że zawierający postulaty zmiany ustroju republiki traktat *The Ready and Easy Way to Establish a Free Commonwealth* Milton kierował do generała Monka przygotowującego już powrót na tron Stuarta.

Rekapitulacja

Na czas od *Defensio Secunda*, aż do śmierci Cromwella przypada okres milczenia Milтона⁹⁸, jeśli zestawić go z niebywale aktywną pierwszą połową lat pięćdziesiątych, a pewne utyskiwania na Protektorat znaleźć możemy u niego dopiero po śmierci Lorda Protektora. Można oczywiście wytłumaczyć to obawami poety, lecz mało prawdopodobne, by mógł obawiać się o swoje bezpieczeństwo w kontekście wielkich zasług, jakie oddał nowemu reżimowi. Dlatego milczenie Milтона nie jest dowodem na dezaprobatę reżimu⁹⁹. Nie wyrzekł się zatem, moim zdaniem, ani Cromwella¹⁰⁰, ani praktyki jego władzy, widząc w nim, w sytuacji rozkładu i zepsucia, ostatniego sprawiedliwego, który zachować może chociaż część zdobyczy rewolucji. Jest to tym bardziej paradoksalne, że praktyka Protektoratu, znana Miltonowi jako jego urzędnikowi doskonale, wyczerpywała zakreśloną w jego wcześniejszych pismach definicję tyranii¹⁰¹. Na pierwszy rzut oka widać więc w myśli Milтона konflikt pomiędzy zasadą suwerenności ludu a jego akceptacją dla wojskowej autokracji. Czemu jednak zawdzięczać ową potencjalną niespój-

⁹⁶ *Ibidem*, s. 188.

⁹⁷ **R. T. Fallon**, *Milton in the Anarchy, 1659–1660. A Question of Consistency*, *Studies in English Literature 1500–1900*/21/1, The English Renaissance, Winter 1981, s. 135; **C. Hill**, *op. cit.*, s. 200.

⁹⁸ **N. H. Keeble**, *Of Civil Power: Milton and the Protectorate, September 1658–March 1659*, w: **N. McDowell**, **N. Smith** (red.), *op. cit.*, s. 306.

⁹⁹ **R. T. Fallon**, *Milton in the Anarchy...*, s. 125.

¹⁰⁰ Przeciwnie patrz: **B. Lewalski**, *Milton: Political Beliefs and Polemical Methods, 1659–60*, PMLA, Jun. 1959/74/3, s. 192–193; **M. Fixler**, *Milton and the Kingdoms of God*, Faber and Faber, London 1964, s. 198–199; **A. Woolrych**, *Milton and Cromwell: “A Short But Scandalous Night of Interruption”?*, w: **M. Lieb**, **J. T. Shawcross** (red.), *Achievements of the Left Hand: Essays on the Prose of John Milton*, University of Massachusetts Press, Amherst 1974, s. 185–218.

¹⁰¹ **Z. Rau**, *Ideologiczne aspekty teorii umowy społecznej w Anglii w XVII wieku*, maszynopis, s. 107.

ność czy ewolucję poglądów i czy o spójności i ewolucji możemy w przypadku Milтона mówić? Można potraktować jego prozę polityczną jako wewnętrznie sprzeczną¹⁰², można też uznać, że dostosowywał swój argument do zmieniających się okoliczności i potrzeb stronnictwa radykalnego¹⁰³, można w końcu nazwać go hipokrytą, który więcej przejął od Machiavellego niż sam przyznawał¹⁰⁴, lub po prostu pragmatykiem¹⁰⁵. Te wszystkie stanowiska jednak opierają się na założeniu radykalnej ewolucji poglądów poety, zapominając, że najważniejszą kategorią, którą przejął od swych starożytnych antenatów, była cnota obywatelska, która jako jedyna poddźwignąć może ludzkość ze stanu upadku zapoczątkowanego grzechem pierworodnym. Tej właśnie perspektywie podporządkowywał więc całe swoje pisarstwo i nie wyrzekł się jej nigdy, ani wtedy, gdy pisał płomienną obronę tyranobójstwa, ani wtedy, gdy bronił Protektoratu i przechodził do porządku dziennego nad cenzurą, którą tak usilnie zwalczał w *Aeropagitice*, ani gdy projektował utopijny już wtedy ustrój republiki. Wyrażona przez Milтона w *Tenure* suwerenność ludu musi być więc postrzegana przez pryzmat cnoty obywatelskiej i rozumu porządkujących życie wolnej wspólnoty tak w aspekcie moralnym, jak i instytucjonalnym. Równa dla wszystkich wolność nie implikuje bowiem u niego równego udziału w decyzjach dotyczących wspólnoty, rezerwując tę ostatnią tylko dla wyposażonych w odpowiednie moralne przymioty. Oczywiście rozpowszechnianie się w społeczeństwie i wzrost cnót obywatelskich może w końcu doprowadzić do stanu idealnego, zaprzepaszczonego na początku historii ludzkości transgresją Adama. Tymczasem jednak Milton jako uważny obserwator współczesnej mu Anglii wraz z rozwojem wypadków zdaje się wątpić w rychłe ziszczenie się jego nadziei. Wobec tego, pozostając na gruncie klasycznych typów ustrojowych i wykluczając model ustroju mieszanego, musi dokonać wyboru pomiędzy rządami występnego tłumu a władzą garstki cnotliwych. Wybór w tej sytuacji musi być oczywisty, dlatego całe lata pięćdziesiąte pozostawał lojalnym urzędnikiem i zwolennikiem reżimu republikańskiego¹⁰⁶, niezależnie od form konstytucyjnych, jakie przyjmował, nawet kiedy przybrał formę wojskowej dyktatury. Niezwykle istotne są w tym względzie słowa samego Milтона, którymi

¹⁰² **A. Barker**, *Milton and the Puritan Dilemma 1641–1660*, University of Toronto Press, Toronto 1942, s. xx.

¹⁰³ **E. Sirluck**, *Milton and the Law of Nature*, University of Toronto Press, Toronto 1948, s. 202.

¹⁰⁴ **S.B. Liljegren**, *Studies in Milton*, C.W.K. Glerup, Lund, 1918, s. xvi–xix.

¹⁰⁵ **P. Chakravarty**, „*Like Parchment in the Fire*”. *Literature and Radicalism in the English Civil War*, Routledge, New York, London 2006, s. 24.

¹⁰⁶ **R.T. Fallon**, *Milton in Government*, Pennsylvania State University Press, University Park 2004, s. 124–130.

zamyka *Tenure*, pisząc, że ludzie są rządzeni albo przez *rozum* i *cnotę* lub przez *rozmaite wewnętrzne zasady*, ci pierwsi nie muszą być ograniczani przez królów i urzędników, ci drudzy zaś zasługują na tyraniczny rząd, pierwsi mogą być obywatelami wolnego państwa, drudzy zaś przeznaczeni są do roli niewolników. Dlatego, zacytujmy tym razem sam początek tego traktatu: „zaprawdę nikt nie może kochać wolności prawdziwie, jak tylko dobry człowiek, reszta kocha nie wolność, lecz pozwolenie, które nigdzie nie ma większego zakresu i pobłażliwości, niż pod rządami tyranów”¹⁰⁷. Znamienne jednak, że Niebo opisywane przez Milтона w *Raju utraconym*, będące archetypem chrześcijańskiego państwa nie jest demokracją, lecz w istocie... rządzoną autorytarnie wojskową monarchią¹⁰⁸.

Bibliografia

Opracowania

- Armitage David, Himy Armand, Skinner Quentin** (red.), *Milton and Republicanism*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Barker Arthur**, *Milton and the Puritan Dilemma 1641–1660*, University of Toronto Press, Toronto 1942.
- Barker Francis** (red.), *1642: Literature and Power in the Seventeenth Century. Proceedings of the Essex conference on the Sociology of Literature*, University of Essex, Colchester 1981.
- Beeke Joel R., Pederson Randal J.**, *Meet the Puritans*, Reformation Heritage Books, Grand Rapids, Michigan 2006.
- Bennett Joan S.**, *God, Satan, and King Charles: Milton's Royal Portraits*, PMLA, May 1977/92/3, s. 441–457.
- Boesky Amy**, *Milton's Heaven and the Model of the English Utopia*, Studies in English Literature 1500–1900/36/1, The English Renaissance, Winter 1996, s. 91–110.
- Bryson Michael**, “His Tyranny who Reigns”. *The Biblical Roots of Divine Kingship and Milton's Rejection of “Heav'n's King”*, Milton Studies 2004/43, s. 111–144.
- Campbell Gordon, Corns Thomas N.**, *Milton. Life, Work and Thought*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Chakravarty Prasanta**, “Like Parchment in the Fire”. *Literature and Radicalism in the English Civil War*, Routledge, New York, London 2006.
- Cicero Marcus Tullius**, *Pisma filozoficzne*, przekł. Kazimierz Leśniak, PWN, Warszawa 1960.
- Corns Thomas** (red.), *A Companion to Milton*, Blackwell, Oxford 2001.
- Davies Godfrey**, *Restoration of Charles II*, Huntington Library, San Marino 1955.
- Davies Stevie**, *Images of Kingship in Paradise Lost. Milton's Politics and Christian Liberty*, University of Missouri Press, Columbia 1983.
- Donnelly Phillip J.**, *Milton's Scriptural Reasoning. Narrative and Protestant Toleration*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

¹⁰⁷ *Tenure of Kings and Magistrates*, s. 374.

¹⁰⁸ **A. Boesky**, *Milton's Heaven and the Model of the English Utopia*, Studies in English Literature 1500–1900/36/1, The English Renaissance, Winter 1996, s. 93–94.

- Duvall Robert F.**, *Time, Place, Persons: The Background for Milton's Of Reformation*, Studies in English Literature 1500–1900/7/1, The English Renaissance, Winter 1967, s. 107–118.
- Dzelzainis Martin**, *The ciceronian theory of tyrannicide from Buchanan to Milton*, Études Épistémè 2009/15, s. 59–70.
- Estep William R.**, *Revolution Within the Revolution. The First Amendment in Historical Context, 1612–1789*, Eerdmans Publishing, Grand Rapids 1990.
- Fallon Robert T.**, *Milton in the Anarchy, 1659–1660. A Question of Consistency*, Studies in English Literature 1500–1900/21/1, The English Renaissance, Winter 1981, s. 123–146.
- Fallon Robert T.**, *Milton in Government*, Pennsylvania State University Press, University Park 2004.
- Fixler Michael**, *Milton and the Kingdoms of God*, Faber and Faber, London 1964.
- Fokuda Arihiro**, *Sovereignty and the Sword. Harrington, Hobbes, and Mixed Government in the English Civil Wars*, Clarendon Press, Oxford 2004.
- Gardiner Samuel R.** (red.), *The Constitutional Documents of the Puritan Revolution 1625–1660*, Clarendon Press, Oxford 1906.
- Gentles Ian**, *The New Model Army in England, Scotland, and Ireland: 1645–1653*, Blackwell, Oxford 1992.
- Gentles Ian, Morrill John, Worden Blair** (red.), *Soldiers, writers and statesmen of the English Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Gładziuk Nina**, *Druga Babel. Antynomie siedemnastowiecznej angielskiej myśli politycznej*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2005.
- Gough John W.**, *Fundamental Law in English Constitutional History*, Clarendon Press, Oxford 1955.
- Gough John W.**, *The Social Contract. A Critical Study of its Development*, Clarendon Press, Oxford 1957.
- Grace William J.**, *Milton, Salmasius, and the Natural Law*, Journal of the History of Ideas, Jul.–Sep. 1963/24/3, s. 323–336.
- Hill Christopher**, *Milton and the English Revolution*, Faber and Faber, London 1977.
- Hobson Theo**, *Milton's Vision. The Birth of Christian Liberty*, A&C Black, London 2008.
- Honohan Iseult**, *Civic Republicanism*, Routledge, London 2002.
- Keeble Neil H.** (red.), *The Cambridge Companion to Writing of the English Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Kirk Russell**, *The Roots of American Order*, ISI Books, Wilmington 2003.
- Kishlansky Mark A.**, *The Rise of the New Model Army*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- Knoppers Laura L.**, "Paradise Regained" and the Politics of Martyrdom, Modern Philology, Nov. 1992/90/2, s. 200–219.
- Kranidas Thomas**, *Milton's of Reformation: The Politics of Vision*, ELH, Summer 1982/49/2, s. 497–513.
- Lecler Joseph**, *Historia tolerancji w wieku reformacji*, przekł. Lesława Kühn, Halina Kühn, PAX 1964.
- Lewalski Barbara K.**, *Milton: Political Beliefs and Polemical Methods, 1659–60*, PMLA, Jun. 1959/74/3, s. 191–202.
- Lewalski Barbara K., Shawcross John T., Hunter William B.**, *Milton's Christian Doctrine*, Studies in English Literature 1500–1900/32/1, The English Renaissance, Winter 1992, s. 203–228.

- Lieb Michael, Shawcross John T.** (red.), *Achievements of the Left Hand: Essays on the Prose of John Milton*, University of Massachusetts Press, Amherst 1974.
- Liljegren Sten B.**, *Studies in Milton*, C.W.K. Glerup, Lund 1918.
- Loewenstein David A.**, *Representing Revolution in Milton and His Contemporaries*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Loewenstein David A.**, *Areopagitica and the Dynamics of History*, Studies in English Literature 1500–1900/28/1, The English Renaissance, Winter 1988, s. 77–93.
- Lovett Frank**, *Milton's Case for a Free Commonwealth*, American Journal of Political Science, Jul. 2005/49/3, s. 466–478.
- Małajny Ryszard M.**, *Trzy teorie podzielonej władzy*, Volumen, Katowice 2003.
- McDowell Nicholas, Smith Nigel** (red.), *The Oxford Handbook of Milton*, Oxford University Press, Oxford 2009.
- Milton John**, *Political Writings*, tłum. Claire Gruzlier, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Milton John**, *Raj utracony*, I, 1–7, przekł. Maciej Słomczyński, PIW, Warszawa 1974.
- Nedham Marchamont**, *The Case of the Commonwealth of England*, University Press of Virginia, Charlottesville 1969.
- Neufeld Matthew**, *Doing without Precedent: Applied Typology and the Execution of Charles I in Milton's "Tenure of Kings and Magistrates"*, The Sixteenth Century Journal, Summer 2007/38/2, s. 329–344.
- Norbrook David**, *Writing the English Republic. Poetry, Rhetoric and Politics, 1627–1660*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Pettit Philip**, *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*, Oxford University Press, New York 1997.
- Pocock John Greville A.**, *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press, Princeton 1975.
- Porter Harry C.**, *Reformation and Reaction in Tudor Cambridge*, Cambridge University Press, Cambridge 1958.
- The Prose Works of John Milton*, John W. Moore, Philadelphia 1847.
- Rahe Paul A.**, *The Classical Republicanism of John Milton*, History of Political Thought 25 (2004), s. 104–138.
- Rahe Paul A.**, *Against Throne and Altar. Machiavelli and Political Theory under the English Republic*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Rau Zbigniew**, *Ideologiczne aspekty teorii umowy społecznej w Anglii w XVII wieku*, maszynopis.
- Rebhorn Wayne A.**, *The Humanist Tradition and Milton's Satan: The Conservative as Revolutionary*, Studies in English Literature 1500–1900/13/1, The English Renaissance, Winter 1973, s. 81–93.
- Rhodes Neil** (red.), *English Renaissance Prose. History Language and Politics*, Medieval and Renaissance Texts and Studies, 164; Tempe 1997.
- Riebling Barbara**, *Milton on Machiavelli: Representations of the State in Paradise Lost*, Renaissance Quarterly, Autumn 1996/49/3, s. 573–597.
- Scott Jonathan**, *Algernon Sidney and the English Republic 1623–1677*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Sharp Andrew** (red.), *The English Levellers*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Shawcross John T.**, *John Milton. The Self and the World*, University Press of Kentucky, Lexington 1993.

- Sherwood Roy E.**, *The Court of Oliver Cromwell*, Croom Helm, London 1977.
- Sirluck Ernest**, *The Eikon Basilike: An Unreported Item in the Contemporary Authorship Controversy*, *Modern Language Notes*, May 1955/70/5, s. 331–332.
- Sirluck Ernest**, *Milton's Political Thought. The First Cycle*, *Modern Philology*, vol. 61, no. 3, Seventeenth-Century Essays in Honor of George Williamson, Feb. 1964, s. 209–224.
- Sirluck Ernest**, *Milton and the Law of Nature*, University of Toronto Press, Toronto 1948.
- Skinner Quentin**, *Liberty Before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Skinner Quentin**, *Visions of Politics*, vol. II: *Renaissance Virtue*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Smith David**, *Oliver Cromwell. Politics and Religion in the English Revolution, 1640–1658*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Tournu Christophe, Forsyth Neil** (red.), *Milton, Rights and Liberties*, Peter Lang, Bern 2007.
- Walker William**, *Antiformalism, Antimonarchism, and Republicanism in Milton's "Regicide Tracts"*, *Modern Philology*, May 2011/108/4, s. 507–537.
- Witte John Jr.**, *The Reformation of Rights Law, Religion and Human Rights in Early Modern Calvinism*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Wooten John**, *The Poet's War: Violence and Virtue in Paradise Lost*, *Studies in English Literature, 1500–1900*, vol. 30, no. 1, *The English Renaissance*, Winter 1990, s. 133–150.
- Worden Blair**, *The Rump Parliament 1648–53*, Cambridge University Press, Cambridge 1977.
- Worden Blair**, *Literature and Politics in Cromwellian England. John Milton, Andrew Marvell, Marchamont Nedham*, Oxford University Press, Oxford 2007.
- Zera Fink S.**, *The Classical Republicans*, Northwestern University Press, Evanston 1966.
- Zuckert M.**, *Natural Rights and the New Republicanism*, Princeton University Press, Princeton 1994.

Tomasz TULEJSKI

JOHN MILTON'S ROAD TO THE REVOLUTIONARY DICTATORSHIP. PART 2

(Summary)

John Milton, an English poet best known for his epic poem *Paradise Lost*, was also a great political polemist of the times of religious flux and political upheaval. He used his pen in defense of the republican principles represented by the Commonwealth of England. Milton advocated the right of the people to hold their rulers to account, and thus implicitly sanctioned the regicide. According to Skinner Milton offers a purely neo-Roman view of freedom and free states. He argues that, unless the people are able to govern themselves, they will live as slaves, under the will of someone else. So, for Milton monarchy is an enslaving form of government. In this Article the Author argues, that Milton was not a partisan of mixed government as other republicans such as Harrington, Sidney and Nedham, but he prized and accepted revolutionary military dictatorship for the defense of revolution.

Keywords: Milton; English Civil War; republicanism; dictatorship